

DROBNOSTI

K významům slova *mše*¹

Marta KOUTOVÁ | Ústav pro jazyk český AV ČR

On the meanings of the Czech word *mše* 'Mass'

The article deals with the meanings and the lexicographical treatment of the word *mše* 'Mass'. This word is defined in general monolingual and in theological dictionaries as the main liturgical ceremony of the Roman Catholic Church. In reality, however, the word is often used in a broader sense, generally denoting any religious ceremony. In the article, I recommend using the word *bohoslužba* 'service' instead of the word *mše* 'Mass' in these cases.

Key words: lexical norm, lexicography, Mass, (church) service, semantic shift, terminological and non-terminological use of the lexeme

Klíčová slova: bohoslužba, lexikální norma, lexikografie, mše, terminologické a neterminologické užití lexému, významový posun

K napsání této drobnosti mě inspiroval článek, který vyšel v MF DNES pod titulkem *Duchovní vylezl na lešení, aby sloužil mši ve třiceti metrech nad zemí*.² V článku se čtenář dozví, že se jednalo o pravoslavného kněze, který po rekonstrukci věže pravoslavného chrámu provedl na nejvyšším patře lešení obřad závěrečného svčeni stavby. Je namístě užít pro takovýto obřad označení *mše*?

Když nahlédneme do výkladových slovníků češtiny, zjistíme, že substantivum *mše* je ve všech vyloženo velmi podobně. Slovník spisovného jazyka českého (SSJČ), Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (SSČ) i Akademický slovník cizích slov (ASCS) se shodují v tom, že *mše* je „hlavní liturgický obřad v katolické církvi“. Na případ pravoslavného svčeni stavby tedy tento výklad zřejmě aplikovat nelze.

Jak ukazují doklady z korpusu SYN v8 (viz ČNK), užití slova *mše* v jiném významu, než uvádějí slovníky, není ojedinělé. Zejména v publicistice někdy bývá výraz *mše* užíván jako univerzální označení pro jakoukoli bohoslužbu či náboženský obřad. Srov. např.

- (1) *Ve všech pravoslavných chrámech se konaly slavnostní mše* (Respekt).
- (2) *Členy lidové strany nejsou jen katolíci, proto mají lidovci možnost přijít i v devět hodin na mši Českobratrské církve evangelické nebo ve stejný čas do budovy Husova sboru naproti sjezdovému sálu, kde bude mši svatou organizovat Československá církev husitská* (Lidové noviny).
- (3) *Zajímavé je, že v pozdějších letech se zde střídaly sobotní židovské mše a nedělní mše církve husitské* (Deníky Bohemia).
- (4) *V Louisville ve čtvrtek proběhla muslimská zádušní mše pro tisícovku lidí* (Aha!).

Je zřejmé, že ve všech uvedených dokladech je substantivum *mše* užito v širším významu, než jaký uvádějí slovníky. Vhodnost užití slova *mše* ve výše uvedených kontextech jsem konzultoval

¹ Tato publikace vznikla s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, RVO: 68378092.

² *Duchovní vylezl na lešení, aby sloužil mši ve třiceti metrech nad zemí* (Mladá fronta DNES, Karlovarský kraj, 14. 11. 2019).

vala s duchovními různých křesťanských církví.³ Oslovení kněží pravoslavné, husitské a několika protestantských církví shodně potvrdili, že *mše* je výhradně římskokatolický termín a v kontextu jejich církve jeho použití není namístě. Označení *mše* je v nekatolických křesťanských církvích většinou spojováno s jinou formou spirituality, příznačnou pro římskokatolickou církev. Tím spíše je užití tohoto termínu nevhodné při označování bohoslužeb jiných náboženství, tedy v uvedených korpusových dokladech konkrétně judaismu a islámu.

Je jasné, že laický uživatel nemůže znát adekvátní termíny pro různé obřady všech křesťanských církví a dalších náboženství. Nahrazení těchto termínů slovem *mše* však není z výše uvedených důvodů šťastné. Optimálním, tj. z konfesijního hlediska nekontroverzním pojmovením by přitom bylo substantivum *bohoslužba*. Toto podstatné jméno bylo zpracováno již i v nově vznikajícím Akademickém slovníku současné češtiny (ASSČ), kde je definováno dostatečně široce jako „náboženský obřad k oslavě a uctívání Boha, bohů“. Svým významem tedy slovo *bohoslužba* pokrývá obřady nejen všech křesťanských církví, ale i všech dalších monoteistických i polyteistických náboženství, a jeho užití lze tak doporučit vždy, když si nejsme jistí, jaký výraz pro příslušný náboženský obřad použít.

Jaký významový vztah má slovo *bohoslužba* k substantivu *mše*? Z výše uvedeného vyplývá, že *bohoslužba* a *mše* ve svém primárním významu nejsou synonyma, ale je mezi nimi hypo-

nymně-hyperonymní vztah, kde *bohoslužba* je nadřazený a *mše* podřazený pojem. *Mše* je jen jedním z různých typů římskokatolických bohoslužeb, byť tím nejdůležitějším (dalšími jsou např. křížová cesta, adorace aj.). Ani v římskokatolickém prostředí bychom tedy neměli o všech bohoslužbách mluvit automaticky jako o mších.

V Akademickém slovníku současné češtiny (ASSČ) slovo *mše* dosud zpracováno nebylo, návrh zpracování však jakožto členka autorského kolektivu ASSČ pro účely tohoto článku vytvořím již nyní.

Bude samozřejmě nutné zabývat se i otázkou zařazení zmíněného rozšířeného významu substantiva *mše*, který bychom mohli vyjádřit perifrází „(jakýkoli) náboženský obřad, bohoslužba“. V ASSČ se podává popis současné lexikální normy a vzhledem k časovému odstupu od vydání předchozích výkladových slovníků a změnám ve slovní zásobě se zde uvádějí i (dostatečně lexikalizované) významy, které SSJČ, SSČ a ASCS nezachytily (srov. Kochová – Opavská, 2016, s. 14–15). Pokud jde tedy o diskutabilní rozšířený význam substantiva *mše*, koncepce ASSČ mluví spíše pro jeho zařazení do slovníku.⁴ Avšak vzhledem k tomu, že se jedná o citlivé téma (věřícím lidem, zejména těm, kteří nejsou členy římskokatolické církve,

³ Za konzultace k tomuto článku děkuji faráři Církve československé husitské Mgr. Lukáši Bujnovi, římskokatolickému knězi Mgr. Petru Hruškovi, Ph.D., duchovnímu Pravoslavné církve v českých zemích doc. PhDr. Hanuši Nyklovi, Ph.D., kazateli Bratrské jednoty baptistů Mgr. Davidu Slámovi, faráři Česko-bratrské církve evangelické Mgr. Anně Šourkové a duchovnímu Církve adventistů Vítězslavu Vurstovi, B.Th.

⁴ ASSČ však není slovníkem čistě deskriptivním. Dokument K modifikované koncepci ASSČ pro období 2019n. (Šemelík et al., 2019) nastiňuje umístění ASSČ na ose preskriptivní – proskriptivní – deskriptivní kodex. V tomto dokumentu se uvádí: „ASSČ by do budoucna měl být vystavěn jako kodex proskriptivní v tom smyslu, že zachytí případné varianty, jedna z nich však bude (např. grafickým znázorněním nebo komentářem) uživatelů v porovnání se současným stavem jednoznačněji, explicitněji (tj. formou slovního komentáře) doporučena. Jako vhodný prostředek tohoto proskriptivního popisu se jeví tzv. usage notes (poznámky k užívání).“

může vadit, když novináři, televizní moderátoři apod. výrazem *mše* označují jiné než římskokatolické bohoslužby), nepovažují za vhodné tento význam pouze registrovat bez jakéhokoli vysvětlujícího komentáře. K tomu může posloužit uživatelská poznámka (viz pozn. 4) a také kvalifikátor „neofic.“, který se v ASSČ přiřazuje k neoficiálním pojmenováním států, církevních řádů a některým dalším případům a pomocí kterého lze případně zachytit rozdíl mezi terminologickým a neterminologickým užitím daného lexému.⁵

Při vytváření návrhu slovníkového hesla *mše* se nejprve zaměřím na primární, užší význam tohoto substantiva. Příruční slovník jazyka českého (PSJČ) uvádí u substantiva *mše* definici ‚v církvi katolické obřad oběti Bohu z těla a krve Spasitelovy‘. Pozdější české výkladové slovníky (SSJČ, SSČ a ASCS; viz výše) již na teologický obsah ve výkladu rezignují a uvádějí pouze obecnou definici ‚v katolické církvi hlavní liturgický obřad‘. V ASSČ je ve shodě s českou lexikografickou tradicí (i s většinou zahraničních výkladových slovníků) využívána tradiční podoba výkladové perifráze, jež obsahuje sled podstatných definičních prvků (generického/rodového, diferenčních a některých prvků fakultativních, encyklopedických) (srov. Kochová – Opavská, 2016, s. 80). Definice by tedy podle této koncepce měla obsahovat i podstatné rysy daného lexému, nikoli jen jeho generické zařazení. Nejde nám přitom o vyčerpávající teologickou definici, ale o uvedení nejpodstatnějších rysů a diferenčních prvků, jimiž se *mše* liší od jiných bohoslužeb.

Na pomoc si můžeme vzít některé z dostupných teologických slovníků. Slovník křesťanské kultury (Lemařtová – Quisonová – Sotová,

2002, s. 240) uvádí tuto definici mše: ‚základní obřad katolického kultu, jehož podstatným prvkem je proměňování chleba a vína na památku Poslední večeře‘. Český slovník Judaismus, křesťanství, islám (Pavlincová – Horyna, 2003, s. 383) uvádí, že *mše svatá* je ‚od 6. stol. obecně užívaný název pro obřad v řím.-kat. církvi, v jehož rámci se uskutečňuje formou oběti svátost eucharistie‘. Liturgický slovník (Berger, 2008, s. 296) definuje mši jako ‚na Západě převládající označení nejdůležitější bohoslužebné formy křesťanské obce; skládá se z bohoslužby slova a eucharistie‘. Výstižnou definici *mše* uvádí také Encyklopedie Diderot (1996–1998, s. 206): ‚nejdůležitější bohoslužba v kat. církvi lat. ritu (v pravoslaví jí odpovídá „svatá liturgie“, v protestantských církvích bohoslužba, pobožnost, služby Boží). V rámci *mše* se uskutečňuje formou oběti svátost eucharistie‘.

Teologické slovníky se tedy (spolu s PSJČ) shodují na podstatném rysu *mše*, a tím je konání svátosti eucharistie v jejím rámci. Slavení eucharistie můžeme také označit za diferenční rys, kterým se *mše* liší od ostatních římskokatolických bohoslužeb, a který tudíž bude vhodné užít v definici. Jelikož výraz *eucharistie* nemusí být všem laickým uživatelům srozumitelný, připojíme i stručné, pro potřeby všeobecného výkladového slovníku nutně zjednodušené vysvětlení významu tohoto teologického termínu: ‚svátost ustanovená Ježíšem Kristem na památku jeho poslední večeře‘.

Po seznámení s výklady slova *mše* ve všeobecných výkladových i specializovaných teologických slovnících se již mohou obrátit k vlastnímu návrhu lexikografického zpracování tohoto substantiva. Oproti starším výkladovým slovníkům v definici jako *genus proximum* (rodové zařazení) nepoužiji výraz *obřad*, ale slovo *bohoslužba*. Výrazy *obřad* a *bohoslužba* nejsou plná synonyma, i když v některých případech synonymně fungují. Slovo *obřad* se častěji užívá ve spojení s kratšími ustálenými církevními akty, jako svěcení ratolestí, žehnání pramenů apod., nebo se slavnostními či

⁵ V ASSČ byl kvalifikátor „neofic.“ použit např. u toponyma *Čechy* ve významu ‚Česká republika‘, bylo jím označeno substantivum *ambasáda* jakožto neoficiální výraz pro velvyslancevství atp.

smutečními akty, jako křest, svatba, pohřeb apod. Jako nadřazený pojem pro *mši, pobožnost, svatou liturgii* atd. se naproti tomu častěji užívá slovo *bohoslužba*, proto jej považují pro definici substantiva *mše* za vhodnější.

Jako vyjádření výsadního postavení *mše* v rámci římskokatolických bohoslužeb uvedu, resp. ponechám adjektivum *hlavní*. Jako diferenční prvek odlišující *mši* od ostatních bohoslužeb římskokatolické církve bude uvedeno zmíněné „slavení eucharistie“.

Na rozdíl od předchozích výkladových slovníků nebude *mše* specifikována jako bohoslužba katolická, ale úžeji jako bohoslužba římskokatolická, protože řečtí katolíci pro tuto bohoslužbu stejně jako pravoslavní křesťané užívají termín *svatá* nebo *božská liturgie*, starokatolíci pak dávají přednost označení *eucharistická slavnost*.

Rovnocennou víceslovnou alternativou jednoslovného termínu *mše* je sousloví *mše svatá*. Předchozí výkladové slovníky češtiny tuto variantu reflektovaly jen v rámci exemplifikace (PSJČ a SSJČ), pro zpracování v ASSČ navrhuji uvedení přímo v záhlaví hesla.⁶

V heslové stati se v ASSČ kromě výkladu významu uvádí slovnědruhově zařazení a základní tvaroslovná charakteristika, v relevantních případech také stylistický nebo oborový kvalifikátor a samozřejmě exemplifikace zachycující typické kolokace daného lexému. Mezi nejčastější adjektiva spojovaná se substantivem *mše* patří *slavnostní, poutní a nedělní*. Podle denní doby, kdy se *mše svatá* slouží, rozlišujeme *ranní, večerní* nebo *půlnoční mši*. Speciální účel naplňuje *mše zádušní* či *mše děkovná*. Nejtypičtějším slovesy užívanými se substantivem *mše* jsou slovesa *slavit, sloužit*

a *celebrovat*, kde *sloužit* a *celebrovat* označují činnost duchovního, zatímco sloveso *slavit* je možné užít ve spojení jak s duchovními, tak s laickými věřícími.

Jako druhý význam slova *mše* můžeme uvést „náboženský obřad, bohoslužba“ s kvalifikátorem „neofic.“. K tomuto významu navrhuji připojit uživatelskou poznámku „[v] případě nekatolických křesťanských církví a jiných náboženství je v tomto významu vhodnější použít označení *bohoslužba*“.

Jako další význam substantiva *mše* uvádějí slovníky (SSJČ a ASCS) „cyklická vokální skladba, zprav. s průvodem varhan n. orchestru, doprovázející mešní obřady, popř. provozovaná i koncertně“ (SSJČ), resp. „vokální n. vokálně-instrumentální útvar na text mešního ordinaria, missa“ (ASCS). Mešní ordinarium, zmiňované v definici ASCS, tvoří pevné části *mše*, tj. takové, které se během liturgického roku nemění. Jak ale ukazuje příklad známé České *mše vánoční* J. J. Ryby, může být *mše* komponována i na texty sváteční, proto bychom definici měli pojmut širěji jako „vokální nebo vokálně-instrumentální skladba na text některých částí *mše* 1“.

Celá heslová stať by tedy podle mého návrhu vypadala takto:⁷

mše (2. j. *mše*) podstatné jméno rodu ženského <lat.>

1. náb. *mše (svatá)* hlavní bohoslužba římskokatolické církve, jejíž podstatou je slavení eucharistie (svátosti ustanovené Ježíšem Kristem na památku jeho poslední večeře): *nedělní / slavnostní / poutní mše; ranní / večerní / půlnoční mše svatá; zádušní / děkovná mše; zpívat / ministrovat při mši svaté; liturgické předměty pro slavení mše; Kněz sloužil / celebrouval mši svatou.; Každou neděli chodíme do kostela na mši.*

⁶ V ASSČ se podobné případy řeší jako tzv. sousloví souvztažná s lexikalizovanou elipsou, kde se eliptický adjektivní člen daného spojení uvádí v závorce, viz např. sousloví (*mentální anorexie, (kanadská) borůvka* atd.

⁷ Heslo ještě projde různými revizemi, takže jeho konečná podoba v ASSČ se od tohoto návrhu může více či méně lišit. Zde nám jde především o problém dvojího významu slova *mše*.

2. neofic. náboženský obřad, bohoslužba: *V plzeňském kostele sv. Mikuláše řečtí katolíci slaví božskou liturgii, mši, která se velmi podobá mši pravoslavné.: V synagoze v Rakovníku se jednu dobu střídaly sobotní židovské mše a nedělní mše církve husitské.*

V případě nekatolických křesťanských církví a jiných náboženství je v tomto významu vhodnější použít označení *bohoslužba*.

3. hud. vokální nebo vokálně-instrumentální skladba na text některých částí mše 1: *Rybova vánoční mše; Sbor zazpívá Bachovu Mši h moll.*

Na závěr se ještě jednou vrátím k novinovému titulku, který jsem zmínila v úvodu tohoto příspěvku. Z pohledu terminologie křesťanských církví pravoslavný kněz jistě na lešení věže pravoslavného chrámu nesloužil „hlavní bohoslužbu římskokatolické církve, jejíž podstatou je slavení eucharistie“, ale sloužil tam, obecně vyjádřeno, nějakou bohoslužbu, tedy nějaký „náboženský obřad k oslavě a uctívání Boha“. Novinářka MF DNES, která je autorkou zmíněného článku, mohla tedy buď specifikovat, že se jednalo o obřad svěcení věže, nebo mohla užít obecný výraz *bohoslužba*. A to je i moje doporučení na závěr: V oficiálním, veřejném kultivovaném projevu je vhodnější výraz *mše* vyhradit pro hlavní římskokatolickou bohoslužbu, pro všechny ostatní náboženské obřady pak raději použít obecný výraz *bohoslužba*, který je univerzální a jehož užitím se nedopustíme odborné nepřesnosti ani nerespektování úzu daného náboženského společenství. ASSČ nicméně bude u substantiva *mše* ve shodě se svou koncepcí registrovat i neterminologický význam „(jakýkoli) náboženský obřad, bohoslužba“, který odráží jazykové povědomí běžných mluvčích naší převážně ateistické společnosti.

LITERATURA

ASCS: *Akademický slovník cizích slov* [1. vydání] (1995). Praha: Academia.

ASSČ: *Akademický slovník současné češtiny* [rozpracovaný rukopis; hesla s náslovím

a-, b-, c-, č-, d-, e- dostupná na <www.slovníkcestiny.cz>]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR.

BERGER, Rupert (2008): *Liturgický slovník*. Praha: Vyšehrad.

Mladá fronta DNES, Karlovarský kraj (14. 11. 2019): Duchovní vylezli na lešení, aby sloužil mši ve třiceti metrech nad zemí.

Encyklopedie Diderot: Všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích (1996–1998). Praha: Nakladatelský dům OP.

KOCHOVÁ, Pavla – OPAVSKÁ, Zdeňka (eds.) (2016): *Kapitoly z koncepce Akademického slovníku současné češtiny*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR.

Korpus SYN [online; verze 8 z 12. 12. 2019] (2019). Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Cit. 5. 8. 2021. <www.korpus.cz>.

LEMAÎTROVÁ, Nicole – QUINSONOVÁ, Marie Thérèse – SOTOVÁ, Véronique (2002): *Slovník křesťanské kultury*. Praha: Garamond.

PAVLINCOVÁ, Helena – HORYNA, Břetislav (eds.) (2003): *Judaismus, křesťanství, islám* [vydání 2., podstatně přepracované a rozšířené]. Olomouc: Nakladatelství Olomouc.

PSJČ: *Příruční slovník jazyka českého* (1935–1957). Praha: Státní nakladatelství – Školní nakladatelství – Státní pedagogické nakladatelství.

SSČ: *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost: S Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky* [vydání 3., opravené] (2003). Praha: Academia.

SSJČ: *Slovník spisovného jazyka českého* (1960–1971). Praha: Academia.

ŠEMELÍK, Martin et al. (2019): *K modifikované koncepci ASSČ pro období 2019nn* [interní dokument]. Praha: ÚJČ AV ČR.

Ústav pro jazyk český AV ČR
Letenská 123/4, 118 51 Praha 1
koutova@ujc.cas.cz